

Понятието за другостта в литературата на Романтизма от XIX век

Димитри Роболи

През 1910 г. Луи Бертран завършва *Ориенталски мираж* с думите: „Ние трябва отново да станем способни да постъпваме като варвари, запазвайки обаче манталитета и поведението си на интелигентни хора“.¹ Тази фраза резюмира донякъде романтичното търсене, чиято цел е да улови същността на Другия, да го задържи и да го превърне в мит, като се вдъхновява от социокултурната действителност, която доминира през целия XIX в. Понятието за другостта и разработването му в литературата се превръща в една от предпочитаните теми на романтичната литература.

Ще се опитам да представя елементите на тази другост, която се вписва в контекста на отказа от себе си и желанието за връщане към състояние от времето преди възникването на цивилизацията. Бих искал да припомня крехките и опасни отношения, които човекът от Романтизма поддържа с онзи, когото нарича Варварин. Това название, разбира се, не трябва да се приема като синоним на дивак, а по-скоро като синоним на Другия, което отразява сложността на въпроса и многозначността на понятието другост.

В началото ще разгледам идентичността на Другия, елементите, които съставят личността му, произхода му, с една дума – неговия образ, а след това ще проследя как се осъществява доближаването до Другия и как то може да бъде разчетено в литературния текст.

Искам веднага да отбележа, че що се отнася до идентификацията на Другия, моят подход следва посоката на разсъждение на Филип Съонак, който набляга върху различието между образа на Другия и неговото опознаване². Те не са еднакви, още повече, че – както ще видим в последствие – представянето на другостта не винаги съответства на реалността.

Другият е преди всичко чужд, непознат човек. Чужд е езикът му, чужди са неговата култура и цивилизация. Той има различна представа за вселената, за света, за доброто и злото. Неговите ценности и нравствеността му са различни. Според някои той дори няма „нравственост“. Това същество е съвършено различно и поради това странно и чуждо. Другият – това е Варваринът, според смисъла, който са влагали в това понятие гърците и римляните. В началото така е бил определян всеки, който не е грък. Всеки, който не е говорел гръцки, бил автоматично характеризирани като варварин.

¹ Louis Bertran. *Le Mirage oriental*. Paris, Perrin, 1970, p. 448.

² Вж. Philippe Senac. *L'Image de l'Autre*. Paris, Flammarion, 1983.

Това бил човек, който говорел неразбираемо и принадлежал към друга етническа общност. Римляните пък наричали „варварин“ всеки, който не говорел нито латински, нито гръцки. Това значително разширяване на смисъла на термина „варварин“, а следователно и на „Другия“, и го пренася от сферата на географията към сферата на културата.

Романтиците ще използват именно този двоен подход за доближаване до Другия. Той отразява колонизаторските стереотипи на едно общество – в дадения случай западното общество, – което описва Другия с цивилизационни термини, при това – неизбежно – използва характеристиките „превъзходство“ и „изостаналост“.

Но според тази лична логика всеки един от нас е Другия за някого и както подчертава Андре Мари:

„За другите Друг е преди всичко чужденецът – нито много близък, нито много далечен, човек, с когото създаваш отношения, обвързваш се, а този съюз се подхранва от размяна на различни нрави и култури, заради които може да избухне война.“³

Големият принос на романтизма е, че променя напълно подхода и превръща Другия в център на интереса и в герой на истинския живот. Така през XIX в. Другият е ясно определен: това е човекът от Изтока. (В действителност това е екзотична личност, която обитава екзотични земи, очароващи пътешествениците – Египет, Турция и дори Италия, както ще видим у Стендал). Това е епоха на отваряне – отваряне към външния свят, отваряне на нови морски пътища вследствие на развитието на търговията, отваряне на мисълта, която се освобождава от някои предразсъдъци. Изтокът представлява тройно схващане: географско, политическо и културно, с което писателите един по един се разделят, разбира се, с всички рискове за фалшифициране, които това действие допуска.

Оказва се, че през XIX в. се интересуват от Изтока, а съответно и от Другия, защото това е модерно. И това донякъде е вярно. Но има и друга причина – човекът от Запада, който освен това е романтик, е отегчен от своя свят и иска да опознае нещо ново, да създаде друг свят. Там той намира материал за новото си творение – суровина, която никога дотогава не е използвана, освен в най-повърхностни аспекти, за което свидетелства изобилието от псевдоориенталски разкази от XVII и XVIII в.

Първият елемент, който привлича романтичния писател, е отказът на Другия от всичко социално, така както го разбира западният човек. Другият е човек, който няма нужда от общество и от неговите закони, човек, който живее не според ясно установени норми, а по-скоро според инстинктите и според закона на сърцето си. Това е човек в чисто, първично състояние, дивак, но не жесток; той е варварин, но позитивен варварин, както отбелязва Теофил Готие в текст, озаглавен *Съвременните варвари*, поместен във в. „Ла Прес“ през 1851 г.

³ **André Mary.** Le Blanc vu d'ailleurs ou l'autre des autres. – In: Barbades et Sauvages. Actes du Colloque de Caen, P. U. C., 1994, p. 15.

Не сме далеч от нищепанския образ на човека, който, отказвайки да се подчини на някаква воля и бидейки в състояние на пълно изживяване на собствената си природа, всъщност е над понятията „добро“ и „зло“. Човешката му природа също се проявява в своята цялост, това е човек, който изживява пълноценно инстинктите си. Приемането на тази представа е основно за разбирането на образа, който придобива Другият в разказите от романтичната литература. Появяват се два лагера. В единия са противниците, тези, които се бунтуват срещу подобен начин на живот и които охулват Другия, за да подчертаят повече възхвалата, с която превъзнасят собственото си общество; в другия са страстните привърженици на другостта – онези, които усвояват ценностите на чужденците, диаметрално противоположни на техните собствени, но доста по-интересни. Аз обаче няма да базирам аргументите си върху това противопоставяне, тъй като времето ме ограничава в представянето само на другостта.

За да се върнем на природата в чистия, първичния J вид, която характеризира Другия през XIX в., ще дадем за пример Италианеца на Стендал. Той е човешкият тип, който най-добре отразява основния елемент на понятието другост в романтичната литература и оттук отправя към ориенталската екзотика, която ще обогати Другия с легендарни и митични черти. „Нищо, което доставя удоволствие, не е осъдимо“, пише Стендал за Италия и въвежда понятието за пълното удоволствие, за възбуждането на сетивата, които Готие, Нервал и Лоти ще припишат на човека от Изтока. За автора на *Пармският манастир* Италия е „страна, в която нито един „модел“ не се влияе и оформя от социалната среда, където никой не изпитва удоволствие от това да се идентифицира с друг и не се доказва като вариант на общата идентичност“⁴, страна, в която щастието не се определя от никаква норма.

Човекът от Изтока е – поне според романтиците – човек, който е отдаден на удоволствията и който се поддава само на инстинктите си. Единствената съществуваща законова норма вероятно е „премълчаната норма“, която произлиза от неясния всеобщ страх. Това е причината там, където няма закони, да откриваме най-жестоките и нестандартни мнения и присъди. Човекът живее в един вид пълнота, той се осъществява в своята всецялост, което предполага отсъствието на държавна структура. Има една нищожност, недействителност на обществото, отказ от модела. Колкото повече човекът е отдалечен от обществото, толкова по-близък е до природата и следователно по-естествен и свободен.

Такъв е образът на Другия, който обрисуват романтичните писатели през целия XIX в. и именно според този модел на източния човек, изграден без всякакви псевдоетнически предубеждения, се създава литературното понятие за другостта. Тя очевидно ще преобърне всички философски идеи от XVIII в. за примитивните общества и превъзходството на западното мислене и тук се сблъскваме с идеологическо изопачаване в полза на Другия.

⁴ Michel Crouzet. Stendhal et l'italianité. Paris, Josy Corti, 1982, p. 158.

Не е трудно да се открият основанията за това очароване и прехласване. Ориентът представлява първичното пространство, мястото, където доминира чувството и страстта. Западът олицетворява разума, там обществената дейност утвърждава научните методи и заниманията по дисциплините, наслаждението се отхвърля за сметка на размишлението и на разума. Романтичният писател иска да се върне в първично състояние, той опитва да се завърне към изворите и се отказва от ценностите на цивилизацията. По подобие на Байрон той се обявява за анархията и е привлечен от похотливите нрави на хората от Изтока. И така, той потегля в търсене на Другия и се опитва да го разбере. Именно от това търсене и от този контакт ще възникне литературата, а митът за Другия ще достигне своята пълнота.

Романтичният писател от XIX в. е страстен пътешественик. Това е човек, който върви към Другия и обича да общува с жителите на страните, които посещава. Развитието на транспорта увеличава посещенията на Изток. По този начин, при положение че Другият има ясно определена идентичност и притежава типичните за нея характеристики, подходът за доближаване до него, който прилагат романтиците, го вкарва в една особена вселена, където се редуват реалност и разочарования, истина и лъжи, всекидневие и източни легенди.

За романтичния пътешественик Другият – човекът от изтока, както и италианецът на Стендал, живее в естествено състояние и среда и съответно е по-близо до божественото. Той е самостоятелен и си е самодостатъчен и именно на тази разлика се базира противопоставянето Запад – Изток. Срещата с другия е също и среща на етноси и авторът търси да покаже първичността на коренните жители. Става дума за желанието да се вплете в разказа повече местен колорит, за което свидетелстват описанията на Готие за начина, по който се хранят ориенталците („с пръсти“ и естествено без сребърни прибори)⁵, на Флобер за навика им да си чупят дългите нокти с пръсти⁶, на Жозеф Мишо за пушачите на опиум, които, „излегнати под навеси, засенчени от дърветата“⁷, достигат до състояние на невероятен екстаз.

Употребата на вещества, забранени на Запад, мистерията на света на жената, и очарованието от религията на Другия са трите основни елемента, които откриваме в центъра на романтичните разкази за другостта, характерна за ориенталците. Впрочем да не забравяме в този смисъл, че мнозина са употребявали хашиш – инцидентно или системно. По подобие на Готие те се вписват в течението на сензуалистичната мисъл и човекът от Изтока е дете на Дионисий.

„Желанието за достигане на идеалното е толкова силно у човека, че той опитва да разхлаби връзките, доколкото е възможно, които при-

⁵ **Theophile Gautier.** *Constantinople.* Paris, La Boote a documents, 1990, p. 121.

⁶ **Gustave Flaubert.** *Correspondance* (1847—1852). Paris, Louis Conard, p. 274.

⁷ **Joseph Michaud.** *Correspondance d'Orient. 1830—1831.* Paris, Ducollet, 1833—1835, p. 201.

държат душата към тялото, и тъй като не всеки може да достигне до екстаз, човекът отпива радост, пуши забрава и консумира лудост под формата на вино, тютюн и хашиш⁸.

Такъв е Другият според романтиците: чисто физическо същество, „освободено от Аз-а“, елементарно, примитивно съзнание. Ценни са желанието и състоянието на първична чистота. Забелязва се пълно заличаване, унищожаване на личността, която се превръща в обект на търсене. Тук става дума за апокалиптична халюцинация, която не винаги може да бъде обяснена. За да я опишем, ни трябва дебел том, пише Готие, „а един обикновен хроникьор (като него) не може да си позволи да подхване апокалипсиса“.

Прибъгването до дрогата и до необузданата сексуалност представляват в очите на романтиците основните характеристики на човешката природа на Другия. Касае се за един личен свят, който се крепи върху пълната и пълноценна наслада. И ако, както казва Мишел Крузе, „нравствеността“ се е родила в „белите полета“ на съзнанието на човешкото същество“, ориенталецът изглежда съвършено незаинтересован от всичко, що засяга някакви интелектуалност, разсъждение, мисъл, които могат да развалят удоволствието му и да го лишат от сетивно опиянение.

Така че читателят ни най-малко не се учудва да види, че в основата на писанията върху другостта е жената на Другия. В това отношение интерпретацията на западния писател е пропита от личното му въображение. „Само мъжът съществува в Ориента“, четем в описанията на странствалите из Леванта и романтичните пътешественици си създават твърде ограничена представа за жената и за сексуалността на Изтока. За тях ориенталската жена е просто обект, тя практически не съществува. Ролята ѝ е да доставя удоволствие на мъжа и да ражда. Тя не изпитва чувства към мъжа и е максимално принижена. За доказателство искам да се позова на Флобер. Внушението на този негов цитат се излъчва от повечето от книгите, посветени на ориенталската другост:

„Ориенталската жена е машина и нищо повече; тя не прави никаква разлика между този и другия мъж. Да пуши, да ходи на баня, да си изписва очите, да пие кафе – това е кръгът от занимания, в който се върти съществуването ѝ. Колкото до физическата наслада, тя трябва да е твърде повърхностна, тъй като на ранна възраст ѝ отрязват онази прославена пъпчица, където гнезди удоволствието“⁹.

Ето как е обрисувана жената в литературата за другостта. Другият е предимно мъжът. Жената на Другия дори не е пълноценна, истинска личност. Ето защо завиждаме на Другия, ето защо той ни очарова. Бихме искали да сме на негово място и ще се опитаме да го направим, като започнем да се държим като него (такъв е случаят с Готие, който се облича като турчин и пуши чибук, с Нервал, който пътува, преобразен като персиец, с Лоти, който приема исляма).

⁸ Theophile Gautier. Op. cit., p. 323.

⁹ Gustave Flaubert, citi par Alev Lytle Croutier. – In: Harems. Le monde derriere le voile. Paris, Belfond, 1989, p. 145.

Така резултатът от търсенето на Другия се оказва откриването на самия себе си. В действителност има желание за асимилиране на изследвания персонаж от страна на романтичните писатели, които пътешестват, за да видят лично мястото, където той живее, и това е основен етап от доближаването му към другостта. Приспособяването му към мюсюлманското светоусещане и характер стават необходими за онзи, който иска да участва активно в изследването на ориенталеца. Така писателят пътешественик преминава от стадия на наблюдател в стадия на участник и приемник на информация. Той започва да се идентифицира с другия, а впрочем това е и неговото желание. В личността на ориенталеца той намира възможност да изрази истинската част от своя Аз – онази, която западната цивилизация продължава да отхвърля. Процесът на трансформация е латентен. Колкото повече романтикът влиза в контакт с хората от другаде, толкова повече той асимилира техния начин на живот, мисленето, същностната им природа.

Критичният момент при доближаването до Другия е изучаването на неговата религия. Там се осъществява – или не се осъществява – отъждествяването на търсенето на Другия с търсенето на себе си. Ако пътешественикът бъде очарован – първо естетически, после философски – от исляма, отношенията му с Другия ще влязат в рамките на селективната прилика, на съответствието със себе си. Връзката посетител – местен жител ще бъде връзка на пътешественика с неговия собствен двойник.

Ако оставим настрана Шатобриан, според когото мюсюлманите са най-големите врагове на човешката природа, романтичните писатели, които се занимават с другостта, поддържат по-скоро добронамерени чувства на привързаност към исляма. У тях има дълбока смесица от аскетизъм и чувственост, от естетичност и религиозност, която поражда емоционална сила, стигаща чак до възприемане на ценностите на исляма. Така според Ламартин той е „пречистено християнство“¹⁰, Нервал и Готие се възторгват от церемониите на дервишите, а Лоти стига до върховна сублимация, следвайки мистичната екзалтация на религиозното опиянение.

Случаят с Лоти е показателен за асимилицията на Другия не само в литературата, но и по отношение на начина на живот. Омаян от Ориента, офицерът от френската флота в крайна сметка приема нравите и обичаите на турците, начина им на живот и на мислене и тяхната религия. Той става мюсюлманин и най-ревностен проповедник на исляма. Произведенията му възхваляват Ориента – този друг свят, и бичуват системата на западното общество. Лоти се предоставя в услуга на Другия, пише в негова полза във френските вестници, изнася лекции за Турция и сепуска в подозрителна пропаганда всеки път, когато европейските сили „закачат“ скъпата му втора родина.

Остава да изясним къде свършва действителността и къде започва митът по отношение на доближаването до Другия в романтичната литература. Понеже, след като пътешественикът приеме Другия и го направи

¹⁰ Propos recueillis par Alfred de Vigny dans *Journal d'un poute*.

свое *alter ego*, той променя погледа си за света. И така, верен на самия себе си, той преминава от възторг към разочарование, от омагьосване към срив на чувството, от фееричната вселена към жестокостта на всекидневието. Действителността е, че Другият започва да се променя и да прилича на пътешественика. Възможно ли е? След като пътешественикът асимилира Другия, последният пък на свой ред претопява личността на пътешественика? Точно това се случва и то видоизменя изображението на другостта. Другият изчезва, умира, защото вече не е Другият, романтичният писател вика за помощ, но кой може – и кой иска – да го чуе? Прогресът не е прекъснат, но – уви!, той не се състои в уеднаквяването.

„Местният колорит несъмнено си отива“¹¹, пише Готие и сълзите му капят в Босфора. „В заключение, Ориентът съществува само в нашите описания“¹², ще каже още през 1831 г. Ж. Франсоа-Кресон в „Ревю де Дьо Монд“ и с течение на времето това твърдение става все по-вярно.

Все пак литературата от XIX в. показва, че промените всъщност променят само формата, тъй като дълбоко в себе си човекът от Ориента ще запази завинаги характерните си особености. Дори да се облича по европейски, дори да усвои навичите на една цивилизация, която му е чужда, той винаги ще бъде различен и именно в тази посока трябва да се осъществява доближаването до него. Трябва не да разберем Другия, а да го приемем такъв, какъвто е. Може би не е толкова ужасен, колкото изглежда. Такъв е подходът на романтиците, такава е и целта на тяхното търсене.

Превод от френски: Любомира Костандиева

¹¹ Theophile Gautier. Op. cit., p. 277.

¹² J. Francois-Cresson. Constantinople en 1831. – In: Revues des Deux Mondes, 1831, tome II p. 56.